

TADEUSZ SZULC
(Łódź)

Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej

Einführung des gregorianischen Kalenders in der Adelsrepublik Polen

**Introduction of the Gregorian calendar in the Noble Commonwealth of
Poland–Lithuania**

1. Wstęp. 2. Czas wprowadzenia reformy. 3. Podstawa prawna wprowadzenia nowego kalendarza. 4. Zasięg podmiotowo-terytorialny obowiązywania kalendarza. 5. Wyjątki w stosowaniu nowej rachuby czasu. 6. Wnioski.

1. Einführung. 2. Zeit der Reformeinführung. 3. Rechtsgrundlage für die Einführung des neuen Kalenders. 4. Personaler und territorialer Geltungsumfang. 5. Ausnahmen in der Anwendung neuer Zeitmessung. 6. Schlussfolgerungen.

1. Introduction. 2. Time of introducing the reform. 3. Legal grounds for introducing the new calendar. 4. The material and territorial range of operation of the calendar. 5. Exceptions in using the new method of counting time. 6. Conclusions.

1

Jedną z wielu reform wprowadzonych za panowania Stefana Batorego jest gregoriańska reforma kalendarza usuwająca rozbieżności między rokiem kalendarzowym a astronomicznym¹.

Zagadnienie to cieszyło się zainteresowaniem literatury, zarówno w poświęconych reformie i charakteryzujących jej zasady artykułach, jak i licznych marginalnych, uwagach formułowanych w pracach poświęconych dziejom Rzeczypospolitej drugiej połowy XVI wieku. Natomiast problemy związane z wprowadzeniem nowej rachuby czasu nie zostały dotychczas kompleksowo-

---

¹ Podejmowaną w Kościele katolickim od długiego czasu ideę reformy liczenia czasu zrealizował papież Grzegorz XIII. W bulli *Inter gravissimas* wydanej 21 lutego 1582 r. sformułował zasady nowego kalendarza. W krajach katolickich miał on wejść w życie z dniem 5 października 1582 r., A. Wejnert, *Sprostowanie błędu, co do czasu wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego do Polski* [w:] Biblioteka Warszawska 1865, t. 2: *Poczet Nowy*, s. 503; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 122.

wo omówione. W literaturze poza określeniem czasu wprowadzenia reformy, nie zajęto się takimi kwestiami, jak: podstawa prawna wprowadzenia reformy, jej zakres podmiotowo-terytorialny oraz wyjątki od zasady stosowania kalendarza gregoriańskiego w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Zagadnienia te są pomijane, względnie ujmowane ogólnikowo. I tak np. Henryk Rutkowski poświęcił studium reformie gregoriańskiej kalendarza w Europie², to kwestię przeprowadzenia teje reformy w Rzeczypospolitej potraktował marginalnie. W tej sytuacji warto przynajmniej podjąć próbę ustalenia, jaką w tym zakresie dysponujemy wiedzą, podejmując kolejno kwestię czasu wprowadzenia reformy, podstawy prawnej stosowania zreformowanego kalendarza i zasięgu jego obowiązywania.

2

W krajach katolickich nowa rachuba czasu miała wejść w życie z dniem 5 października 1582 r. W Hiszpanii wprowadzono ją dekretem Filipa II z 19 września 1582 r. zgodnie z bullą papieską³. We Francji i Lotaryngii edykt Henryka III stanowił, że w miejsce 9 grudnia 1582 r. wstępuje data 20 grudnia⁴. W Cesarstwie wprowadzenie nowej rachuby czasu nie było sprawą prostą. O jej wprowadzeniu decydowała wola władców terytorialnych, władzy świeckiej⁵. Z uwagi na rozbieżności religijne Rzeszy w obiegu były dwa ważne kalendarze, juliański na terytoriach protestanckich i gregoriański na katolickich⁶. Również w posiadłościach habsburskich kalendarz nie został wprowadzony w czasie wyznaczonym w bulli papieskiej⁷. W powyższym kontekście powstaje pytanie, jak na tym tle przebiegał proces wprowadzania nowego stylu obliczania czasu w Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Rozbieżności występujące w literaturze, odnośnie do czasu wprowadzenia zmiany rachuby czasu rozstrzygnął ostatecznie Aleksander Wejnert, ustalając, że została ona ogłoszona 15 października, który mocą tej decyzji nastąpił

² H. Rutkowski, *Gregoriańska reforma kalendarza*, [w:] *Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Bogucka, J. Koweczek, Warszawa 1987, s. 122–130.

³ J. Matuszewski, *Wpływ prawa na czas i czasu na prawo* [w:] *Białostockie Studia Prawnicze*, z. 7, 2010, s. 16.

⁴ F. K. Ginzler, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie des Zeitrechnungswesen der Völker...*, III Bd., Leipzig 1914, s. 266.

⁵ J. Matuszewski, *op. cit.*, s. 15.

⁶ F. K. Ginzler, *op. cit.*, s. 270.

⁷ *Ibidem*, s. 268, 271, na przykład na Węgrzech kalendarz został przyjęty dopiero na sejmie w Preszburgu w 1587 r., po 21 października nastąpił 1 listopada.

w 1582 roku, bezpośrednio po 4 października. Tego dnia rozpoczął się sejm w Warszawie, a w jego aktach znajdujemy już wskazanie, że *wedle poprawy nowego kalendarza w dzień świętej Jadwigi (15 października) roku tysięcznego pięćsetnego osiemdziesiąt drugiego zaczęty i zagajony został*⁸. W wyrokach wydanych w czasie tego sejmiku także zaznaczono, że są one datowane zgodnie z poprawionym kalendarzem⁹. Podobne sformułowanie zamieszczono, jak po przeprowadzeniu sumiennej kwerendy pisze Aleksander Wejnert, m.in.: w konstytucjach sejmowych z 1582 r.; w królewskich przywilejach: potwierdzającym dawne swobody Rydze; nadającym katolikom w tym mieście dwa kościoły; powołującym w Inflantach biskupstwo wendeńskie. Według nowego kalendarza datowane jest pismo królewskie do wójta i ławników Starej Warszawy dotyczące wykonania wyroku królewskiego w sprawie spadku *jure potioritas* po Janie Świerczu przyznanego Adryanowi Burbiczowi, Janowi Bryxowi i Mateuszowi Grajowi¹⁰.

Ustalenia dokonane przez Wejnerta uzupełnił Ferdynand Bostel, powołując list Alberta biskupa z Massa z 16 października 1582 r. do kardynała di Como, z którego treści wynika, że nowy kalendarz jest już w użyciu. Zapiski z lwowskich akt grodzkich świadczą również o stosowaniu nowej datacji, po 4 października następne zamieszczone są pod datą 15 października¹¹. Podobnie pisma wychodzące z królewskiej kancelarii z 1582 r. zaopatrzone są w informację, że datowane są według poprawionego kalendarza. Żaden z dokumentów królewskiej kancelarii w omawianym czasie nie nosi datacji z dni 8–14 października 1582 r.¹² W kalendarzu z lat 1554–1600 zamieszczone są na marginesie zapiski, nieznanego z imienia litewskiego szlachcica i dworzanina króla Stefana Batorego, z których wynika, że do 4 października liczono czas według kalendarza juliańskiego, od 5 października – według zmodyfikowanej rachuby czasu¹³. W kalendarzu tym pod 1582 r. zamieszczono zarazem wpis: *Hoc Anno calendarium reformatum*¹⁴. Podobną wiadomość znalazł pod dniem 5 października w *Ebara Calendarium Histo-*

⁸ Cyt za: A. Wejnert, *op. cit.*, s. 504.

⁹ *Ibidem*, s. 505.

¹⁰ *Ibidem*, s. 506.

¹¹ F. Bostel, *Zur gregorianischen kalenderreform in Polen*, [w:] *Mitteilungen des Instituts fuer österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 6, 1885. s. 628–629.

¹² *Ibidem*, s. 630.

¹³ *Ibidem*, s. 630. Na wspomniany bloczek kalendarzy natrafiła M. Bogucka, *Uwagi o postrzeganiu czasu w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI–XVII w.*, [w:] *Człowiek i świat. Studia z dziejów kultury i mentalności XV–XVIII w.*, Warszawa 2008, s. 331.

¹⁴ Cyt. za: *ibidem*, s. 331, z odesłaniem: Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu 1973/I Mf 26290.

ricum Józef Przyborowski¹⁵. W tym samym roku w Gdańsku został wydany kalendarz: *Die letzten drey Monat: October, November und December des 1582 Jares corrigiert nach dem Calendario Gregoriano* uwzględniający zmiany w rachubie czasu¹⁶.

Na podstawie ksiąg sądowych grodzkich przechowywanych we Lwowie, F. Bostel ustalił, że urzędy grodzkie województwa ruskiego i bełzkiego odstąpiły od stosowania kalendarza juliańskiego w różnym czasie. Po raz pierwszy nowy kalendarz zastosowano we Lwowie 15 X, w Przemyślu 1 XI, w Sanoku 5 XI, w Bełzie 6 XII¹⁷. Z kolei Włodzimierza Budka wskazuje na przykładzie Krakowa i Biecza, iż nawet w tej samej miejscowości funkcjonujące instytucje, mogły wprowadzać do swych kancelarii nowy kalendarz w różnych terminach¹⁸. Inaczej w Wielkopolsce, gdzie – wg ustaleń Włodarskiego – kalendarz wprowadzono od pierwszego dnia reformy¹⁹.

Wiadomości o wprowadzeniu w październiku 1582 r. nowej rachuby czasu zamieszczone są w pamiętnikach Lorenz'a Müllera²⁰, Jana Dymitra Solikowskiego²¹, w kronikach, w kronikach Marcina Bielskiego²² i Aleksandra Guagnini²³.

3

Ustalenie podstawy prawnej rodzi trudności, gdyż nie mamy precyzyjnej informacji o królewskim akcie, nakazującym jego wprowadzenie w Rzeczypospolitej, a co za tym idzie nie dysponujemy żadnym w tym względzie dokumentem.

¹⁵ Brzmi ona: *Ab hoc die a. 1582 renotatio calendari Cracoviae incoepa est, et praeteritis 10 diebus pro hoc die quinto scribere incoepimus 15*, cyt. za: J. Przyborowski, *Do pana Aleksandra Wejnerta*, „Biblioteka Warszawska” 1878, t. 4, s. 153. Kalendarz ten, jak nadmieniał J. Przyborowski, znajduje się w bibliotece uniwersyteckiej w dziale rękopisów.

¹⁶ Cyt. za: *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957, s. 42, przypis 60.

¹⁷ F. Bostel, *op. cit.*, s. 629–630.

¹⁸ W. Budka, *op. cit.*, s. 31–32.

¹⁹ *Chronologia polska*, s. 42, przypis 61.

²⁰ *W czerwcu 1582. lata, król Polski rozpiisał był zwohując stany Rzeczypospolitej na walny sejm do Warszawy, na dzień 4 księżycyca października, nowego kalendarza, który około tego czasu zaprowadzony jest*, zob. Müller L., *Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego króla polskiego...*, na ojczysty język wyłożył J.J.L. Poznań i Trzemeszno 1840, s. 67. Podobny ustęp spotykamy w kronice miasta Lwowa, D. Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa*, Lwów 1844, s. 208, 209–210.

²¹ J. D. Solikowski, *Pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 r. w miesiącu lipcu, do r. 1590*, przeł. z łacińskiego i życiorysem opatrzył Wł. Syrokomla, Petersburg i Mohylew 1855, s. 62.

²² M. Bielski, *Kronika*, t. 3, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856, s. 1507.

²³ A. Guagnini napisał: *Tegoż roku 1582... października dnia 4 kalendarz obmieniono, dziesięć dni wyrzucono...*, *idem, Kronika Sarmacyey europejskiej*, ks. 1, Kraków 1611, s. 218–219.

O nowym kalendarzu dowiadujemy się pośrednio z opublikowanych przez Michała Wiszniewskiego dwóch dokumentów, wystawionych przez kancelarię królewską, w związku z zatargami wywołanymi zmianą dotychczasowego sposobu odmierzania czasu. Wspomniane uniwersały królewskie zostały wydane prawie dwa lata po wprowadzeniu nowego kalendarza.

Pierwszym jest pismo królewskie z 21 stycznia 1584 r. skierowane do patrycjatu wileńskiego, w którym stwierdzono: *Iżeśmy kalendarz nowo poprawiony w państwach przyjąć kazali*²⁴. Drugim jest fragment uniwersału królewskiego datowany przez kancelarię królewską na 18 maja 1585 r.: *W poniedziałek dnia 1 lipca (...) 1585 przed (...) panami rajcami (...) J. W. Pan Bohdan Sapieha kasztelan smoleński, humelski itd starosta okazał nam uniwersał Jego Królewskiej Mości (...) Którego to oryginału osnowa (...) jest następująca: (...) Wiadomym czyniemy niniejszym (...) uniwersałem (...), że lubo w poprzednich latach kalendarz od Stolicy Rzymsko-Apostolsk. (...) poprawiony i zmieniony, zatwierdziliśmy także powagą naszą królewską (...) święcić go i niewzruszenie zachowywać rozkazaliśmy*²⁵.

W *Kronice miasta Lwowa* zamieszczona jest informacja o *rozkazie królewskim* skierowanym do wyznawców prawosławia, ażeby się *podług nowego kalendarza zachowali*²⁶. Podobnie w kronice Reinholda Heidensteina pod 1584 r. trafiamy na inną wiadomość o uniwersale królewskim nakazującym wprowadzenie w Parnawie nowego kalendarza²⁷. Stefan Batory u schyłku 1584 r. wydał edykt, w którym żądał od rady miejskiej Rygi natychmiastowego wprowadzenia zreformowanego kalendarza²⁸.

Z powyższych rozważań wynika, że nowa rachuba czasu została wprowadzona w Rzeczypospolitej na mocy jakiejś decyzji królewskiej. Nie wiemy, w jakiej formie została ona powzięta.

²⁴ M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 7, Kraków 1845, s. 588.

²⁵ Cyt. za: A. Wejnert, *Ostateczne rozwiązanie co do wprowadzenia kalendarza Gregoriańskiego do Polski*, „Biblioteka Warszawska” 1878, t. 3, s. 5; zob. M. Wiszniewski, *op. cit.*, s. 588.

²⁶ D. Zubrzycki, *op. cit.*, s. 209.

²⁷ R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Księg XII*, z łac. tłum. M. Gliszczński, życiorysem uzupełnił W. Spasowicz, t. 2, Petersburg 1857, s. 154.

²⁸ G. Kleeberg, *op. cit.*, s. 61; S. Grzybowski, *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)*, Kraków 2000, s. 249. Zdaniem A. Ziemlewskiej, król zagroził radzie miejskiej karą 1000 dukatów, jeśli by się nie podporządkowała postanowieniom edyktu i nie przyjęła kalendarza, zob. A. Ziemlewska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008, s. 90 [RTNT, R. 92, z. 3], odesłanie do: G. Kleeberg, *op. cit.*, s. 61, gdzie nie znajdujemy potwierdzenia dla tej informacji.

4

W literaturze przyjmuje się, że *Batory wydał rozkaz, aby nowy kalendarz był przyjęty w całym państwie bez względu na wyznanie*²⁹.

O zakresie obowiązywania kalendarza dowiadujemy się z tych samych dwóch dokumentów z kancelarii królewskiej. W dokumencie z 21 stycznia 1584 r., napisano: *Iżeśmy kalendarz nowo poprawiony w państwach naszych przyjąć kazali*³⁰; w drugim z 18 maja 1585 r. stwierdzano (...) *kalendarz (...) poprawiony i odmieniony, też zwierzchnością naszą utwierdziliśmy i dla lepszego rzeczypospolitej naszej spraw porządku w królestwie naszym i wielkiem księstwie litewskim (...) nienaruszono zachować rozkazaliśmy*³¹.

Decyzja o wprowadzeniu nowego kalendarza objęła Inflanty. Jan Dymitr Solikowski, przebywający wówczas w Inflantach, w pamiętniku pod 1582 r. zapisał: *we wrześniu przysłany ... poprawny kalendarz z Wilna od legata papieskiego Alberta Bollogneta. Ten jako skoro ogłoszono wszyscy go przyjęli w zamkach, kościołach, wsiach i miastach krom miasta Rygi, które prosiło aby tę rzecz odłożono do stosowniejszej chwili*³². Jesienią 1584 r., jak pisze Gerhard Kleeberg, król wydał edykt skierowany do rady miejskiej Rygi nakazujący wprowadzenie nowej rachuby czasu³³.

W kronice miasta Lwowa zamieszczono zapis, że po ogłoszeniu kalendarza żądano, aby Rusini go stosowali: *król wydał nawet wyraźny rozkaz, ażeby się podług nowego kalendarza zachowali*³⁴.

Podobne żądanie król wysłał do księcia pruskiego, *ażeby jako lennik Polski przyjął nowy poprawiony kalendarz*³⁵. Nie wiemy, czy analogiczne wezwanie wystosowano do księcia Jana Fryderyka, lennika łęborsko-bytowskiego.

²⁹ J. Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków 1912, s. 83; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, s. 188–189; podobnie J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 123; M. Bogucka stwierdza, że już w lipcu 1582 r. w Polsce król rozesłał w tym celu odpowiednie mandaty, M. Bogucka, *op. cit.*, s. 330.

³⁰ M. Wiszniewski, *Historia...*, s. 588.

³¹ *Ibidem*.

³² J. D. Solikowski, *Krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta (...) do roku 1590*, przekład z łacińskiego i życiorysem opatrzył W. Syrokomla, Petersburg i Mohylew 1855, s. 62.

³³ G. Kleeberg, *Die polnische Gegenreformation in Livland*, [w:] *Schriften des Vereins fuer Reformationsgeschichte*, Jhg 49 Hft 2, 1931, s. 61.

³⁴ D. Zubrzycki, *op. cit.*, s. 209.

³⁵ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 154; A. Vetulani, *Polskie wpływy polityczne w Prusach Książęcych*, Gdynia 1939, s. 57–58.

Z zachowanych przekazów zatem wynika, że nowy kalendarz miał objąć swym zasięgiem Koronę wraz z Wielkim Księstwem Litewskim, nie wyłączając lenna pruskiego.

5

Wprowadzenie nowego kalendarza doprowadziło do rozruchów, które zmusiły władze Rzeczypospolitej do odstąpienia od zasady powszechnego jego obowiązywania.

Do zaburzeń doszło m.in. we Lwowie, Łucku, Wilnie pomiędzy katolikami a wyznawcami prawosławia, z powodu obchodzenia przez nich świąt według kalendarza juliańskiego³⁶. Aby położyć kres napięciom król Stefan Batory, przesłał 9 stycznia 1584 r. uniwersał nakazujący burmistrzowi i rajcom Lwowa, by dozwolili Ormianom i prawosławnym obchodzić święta według kalendarza starego, a ci z kolei nie mieli naruszać świąt katolickich według nowego kalendarza³⁷.

W uniwersale 21 stycznia 1584 r. monarcha nakazywał: *ludzie greckiego zakonu do tej poprawy kalendarza nowego, bez przyzwolenia starszego patriarchy swojego, gwałtem przymuszani być nie mają*³⁸. Gwarancji swobodnego używania dotychczasowego kalendarza król udzielił prawosławnym w piśmie z 18 maja 1585 r.³⁹ W kolejnym uniwersale 12 stycznia 1586 r. monarcha nakazywał urzędnikom i magistratowi Wilna, aby nie przeszkadzali prawosławnym świętować według starego kalendarza, katolicy i prawosławni mają się trzymać swoich kalendarzy i wzajemnie sobie nie przeszkadzać w obchodzeniu świąt⁴⁰. Podobne postanowienia zawarte zostały w dokumencie wystawionym w Grodnie 8 września 1586 r.⁴¹ W *Kronice Sarmacyey europejskiej* Aleksander Guagni-

³⁶ R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594, Ksiąg XII*, z łaciny tłum. M. Gliszczyński, życiorysem uzupełnił W. Spasowicz, t. 2, Petersburg 1857, s. 154; D. Zubrzycki, *op. cit.*, s. 209–210; W. Nehring, *O życiu i pismach Jana Dymitra Solikowskiego*, Poznań 1860, s. 56; K. Chodynicki, *op. cit.*, s. 189; J. Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, *op. cit.*, s. 84–85; T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 124.

³⁷ J. Tretiak, *op. cit.*, s. 85.

³⁸ Cyt. za M. Wiszniewski, *op. cit.*, s. 588.

³⁹ (...) *postanowiliśmy dla wyznawców religii Greckiej, którzy w Wielkim Ksiestwie Litewskim zamieszkują, udzielić wolne i spokojne wyznanie, odbywanie i zachowywanie w temże Ksiestwie wszelkich obrządków i rytuałów podług dawnego kalendarza i przepisu...*, A. Wejnert, *Ostateczne rozwiązanie co do wprowadzenia kalendarza Gregoriańskiego...*, s. 6–7; K. Chodynicki, *op. cit.*, s. 190.

⁴⁰ K. Chodynicki, *op. cit.*, s. 190–191.

⁴¹ (...) *rozkazujemy wam urzędowi miejskiemu wileńskiemu, i wszem wobec obywatelom, a zwłaszcza przełożonym w państwie naszym Wielkiem księstwie litewskim, abyście ludziom zakonu grec-*

ni zamieścił uwagę, że wszystkie kościoły, z wyjątkiem greckiego, przyjęły nowy kalendarz⁴². Podobną informację znajdujemy w kronice Marcina Bielskiego⁴³. Od stosowania nowej rachuby czasu zostali zwolnieni również Ormianie⁴⁴. Do obrządku ormiańskiego kalendarz gregoriański wprowadził arcybiskup obrządku ormiańskiego Jakub Stefan Augustynowicz w 1782 r.⁴⁵

Tymczasem nowy kalendarz wywołał także sprzeciw wyznawców kościoła ewangelicko-augsburskiego w Inflantach⁴⁶, zwłaszcza w Rydze⁴⁷. O ile inne miasta, pod presją, przyjęły nową rachubę czasu⁴⁸, to w Rydze kalendarz stał się zarzewiem plebejskiej rewolty⁴⁹. W jej wyniku rada miejska w styczniu 1585 r. zawarła z opozycją mieszczańską porozumienie. Jedno z jego postano-

---

kiego, w tem mieście Wilnie i w innych wszystkich trudności w tem niezadawali i w obchodzeniu świąt wedle Zakonu ich (...) niczym przeszkody nieczynili (...) Jednakże święta zwykłe kościoła katolickiego rzymskiego zakonu, według nowego kalendarza w uczciwości zachowane być mają, według zwykłego obyczaju. (...) A w tych wszystkich rzeczach (...) jedna strona drugiej uciążenia żadnego abyscie nie czynili, M. Wiszniewski, op. cit., s. 392.

⁴² A. Guagnini, *op. cit.*, 219. Gregoriański kalendarz w liturgii kościoła prawosławnego wprowadził synod biskupów prawosławnej metropolii w Polsce 12 kwietnia 1924 r. Dzień 9 czerwca 1924 r. został uznany za 22 czerwca nowego stylu. Decyzja ta wywołała polemikę kalendarzową na linii: władza cywilna – kler – wierni – narodowy ruch polityczny, zob. O. Pawłyszyn, *Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego do praktyki liturgicznej Kościoła Prawosławnego w Polsce w 1924 r.*, „Przegląd Ukrainoznawczy” 2002, t. 8, s. 109, 112–113.

⁴³ M. Bielski, *Kronika*, t. 3, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856, s. 1507.

⁴⁴ D. Zubrzycki, *op. cit.*, s. 209–210; W. Nehring, *op. cit.*, s. 57; J. Tretiak, *op. cit.*, s. 84, 85.

⁴⁵ ks. dr T. Gromnicki, *Ormianie w Polsce, ich historia, prawa i przywileje*, Warszawa 1889, s. 46; PSB, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 185 s.v. *Augustynowicz Jakób Stefan* (autor ks. D. Kajetanowicz); *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1985, s. 1131 s.v. *Augustynowicz Jakub Stefan* (autor B. Kumor). Z kolei A. Bohosiewicz podaje, że kalendarz gregoriański wprowadzony został w 1780 r. Zob. tenże, *Historia Ormian w Polsce*, www.bohosiewicz.pl.

⁴⁶ *Pod ten czas w Inflanciech wszczęły się rozruchy z przyczyny poprawnego kalendarza, który tan wprowadzić chciano. W Parnawie i w Rydze najwięcej zaburzenia było. W Panawie uniwersały królewskie, poprawny kalendarz przyjmować nakazujące, zdarte i poszarpane były...*, zob. w: *Panowanie Henryka Walezego i Stefana Batorego królów polskich z rękopismów Albertrandiego podług wyd. Ż. Onacewicza z dołączeniem pamiętników*, Kraków 1860, s. 311 i n.

⁴⁷ Przyczyny niepokojów w Rydze są bardzo złożone, zob.: E. Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich* [w:] *Polska a Inflanty*, Gdynia 1939, s. 22–24; K. Tyszkowski, *Polska polityka kościelna w Inflantach*, [w:] tamże, s. 68–73; S. Grzybowski, *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)*, Kraków 2000, s. 248–249; A. Ziemlewska, *Rozruchy „kalendarzowe” w Rydze (1584–1589)* [w:] *Zapiski Historyczne*, T. LXXI, R. 2006, z. 1, s. 110, 117–118; Tejże, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008, s. 90 [RTNT, R. 92, z. 3].

⁴⁸ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 192; J.D. Solikowski, *op. cit.*, s. 62–63; K. Tyszkowski, *op. cit.*, s. 81; G. Manteuffel, *Inflanty Polskie oraz listy z nad Bałtyku*, Kraków 2009, s. 253.

⁴⁹ *Panowanie Henryka Walezego i Stefana Batorego królów polskich z rękopismów Albertrandiego podług wydania Ż. Onacewicza z dołączeniem pamiętników...*, Kraków 1860, s. 311–314, 317–318; S. Grzybowski, *op. cit.*, s. 250.

wień utrzymywało w mocy stary kalendarz w sferze kościelnej i świeckiej⁵⁰. Zygmunt III nakazał mandatem z dnia 24 sierpnia 1589 r. stosowanie nowego kalendarza, lecz władze miasta nie podporządkowały się zaleceniu⁵¹. Sprzeciw miasta spowodował, że w 1597 r. biskup wendeński zrezygnował z narzucenia Rydze kalendarza gregoriańskiego. Kolejne próby podjęte przez tegoż biskupa i zakon jezuitów w 1613 r. nie powiodły się. Ryga złożyła na sejmiku protest i sejmikujący zezwolili miastu na pozostanie przy kalendarzu juliańskim⁵². Przypuszczalnie kalendarz gregoriański nie był w Inflantach w powszechnym użyciu. Jak stwierdza A. Ziemlewska, starą rachubę czasu stosowali wówczas jeszcze niektórzy starostowie⁵³. Kazimierz Tyszkowski podaje informację o liście Zygmunta III Wazy skierowanym do gubernatora Inflant Jana Karola Chodkiewicza z 28 maja 1614 r. w sprawie wprowadzenia nowego kalendarza⁵⁴.

Żądanie wprowadzenia poprawionego kalendarza w Prusach Książęcych spotkało się ze sprzeciwem księcia pruskiego⁵⁵, którego poparły stany⁵⁶. W efekcie nowy kalendarz został w Księstwie Pruskim wprowadzony dopiero w 1610 r., po 22 sierpnia nastąpił 2 września⁵⁷.

⁵⁰ A. Ziemlewska, *Rozruchy kalendarzowe...*, s. 110; *eadem*, *Ryga w Rzeczypospolitej...*, s. 99.

⁵¹ A. Ziemlewska, *Rozruchy kalendarzowe...*, s. 124. Zdaniem J. Szymańskiego, Ryga wówczas podporządkowała się postanowieniom królewskiego edyktu, J. Szymański, *op. cit.*, s. 123.

⁵² A. Ziemlewska, *Rozruchy kalendarzowe...*, s. 124.

⁵³ *Ibidem*, z odesłaniem do: Relacja z sejmiku generalnego w Wilnie, 17 października 1614 r., LVVA, f. 673–3, dział 16, nr 24.

⁵⁴ K. Tyszkowski, *op. cit.*, s. 81, z odesłaniem do: Rps. Akademii Umiejętności, nr 358, k. 161 i n.; A. Ziemlewska podaje, że starą rachubę czasu stosowali nadal niektórzy ze starostów, *eadem*, *Ryga w Rzeczypospolitej...*, s. 124 z odesłaniem: Relacja z sejmiku generalnego w Wilnie, 17 października, LVVA, f. 673–3, dział 16, nr 24; Jan Karol Chodkiewicz od 1603 r. pełnił funkcję komisarza głównego, był wykonawcą władzy królewskiej w Inflantach, E. Tarvel, *Stosunek prawno-państwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustroj administracyjny w l. 1561–1621*, „Zapiski Historyczne” 1969, t. XXXIV, z. 1, s. 67.

⁵⁵ R. Heidenstein, *op. cit.*, s. 154. Księciem pruskim był Jerzy Fryderyk von Ansbach, który w 1577 r. zastąpił Albrechta Fryderyka Hohenzollerna z uwagi na nasilającą się jego chorobę umysłową.

⁵⁶ A. Vetulani, *op. cit.*, s. 57–58.

⁵⁷ F. K. Ginzl, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie das Zeitrechnungswesen der Volker...*, III Bd., Leipzig 1914, s. 271. Rok 1612 drugi września jako datę wprowadzenia nowego stylu czasu w Księstwie Pruskim podaje: google, Fachwörter/Start gregorianischer Kalender.

6

Kalendarz gregoriański w Rzeczypospolitej ogłoszony został decyzją królewską. Dowiadujemy się o niej pośrednio z późniejszych dokumentów królewskich. Z treści ich nie wynika, w jakiej formie została ona ogłoszona: pisemnej czy ustnej. Nie wiemy, czy był to osobny dokument królewski wraz z dołączonym doń kalendarzem, czy też kalendarz papieski rozesłano za ustną zgodą monarchy. Pomimo wieloletnich poszukiwań nie udało się A. Wejnertowi, F. Bostelowi⁵⁸, jak i innym historykom odnaleźć takiego dokumentu. Kalendarz był wprowadzany drogą praktyki, a tylko tam, gdzie doszło do sprzeciwów, wydane zostały królewskie mandaty.

W zamierzeniu nowa rachuba czasu miała być w powszechnym użytku w całej Rzeczypospolitej. W 1582 roku zaczęły go stosować centralne instytucje państwowe, jak i lokalne. Nie udało się jednak jego obowiązywaniem objąć wszystkich działających w państwie szlacheckim kościołów. Kościoły grecki i ormiański sprzeciwiły się narzuceniu nowej rachuby czasu, w rezultacie zostały zwolnione z obowiązku jego stosowania. W Inflantach, szczególnie Ryga, przeciwstawiła się jego wprowadzeniu. W rezultacie, kalendarz gregoriański nie był stosowany w Inflantach, podobnie było w Księstwie Pruskim.

---

⁵⁸ A. Wejnert pisze o wieloletnich poszukiwaniach źródłowych, *idem*, *Sprostowanie błędu...*, s. 497; *idem*, *Ostateczne rozwiązanie...*, s. 1; F. Bostel, *op. cit.*